

**O.L. ȘOVAN, *NECROPOLA DE TIP SÂNTANA DE MUREȘ-
ČERNJACHOV DE LA MIHĂLĂȘENI (JUDEȚUL BOTOȘANI),
TÂRGOVIȘTE, EDITURA CETATEA DE SCAUN, 2005, 354 P. +390 PL.***

Impresionantele piese ale necropolei de la Mihălășeni, observate cu prilejul diferitelor expoziții itinerante, au stârnit un interes aparte arheologilor, semnalându-le de timpuriu deosebita lor importanță. După 17 ani de la finalizarea cercetării integrale a necropolei de tip Sântana a fost publicată o monografie amplă, însoțită de o ilustrație pe măsură. De la prima vedere, tentația specialiștilor este de a o compara cu o altă mare necropolă, din perioada romană târzie, descoperită la Bârlad-*Valea Seacă* (județul Vaslui), datorită proporțiilor, tematicii, modului riguros de realizare. Dar între cele două cimitire, descoperite în zona Moldovei, există alături de puncte comune și diferențe (privind ritul și ritualul funerar, numărul de morminte, tipologia obiectelor), care în final determină o completare reciprocă.

De dimensiuni apreciabile (354 pagini informaționale și 390 de planșe), volumul este rezultatul prelucrării unui material arheologic bogat cantitativ și mai ales calitativ, obținut în urma desfășurării a șase campanii de săpături sistematice (1983-1988). După numărul mormintelor descoperite (520), necropola de la Mihălășeni (jud. Botoșani) se situează a doua în ierarhia obiectivelor de acest gen, din țara noastră, după cea da la Bârlad-*Valea Seacă* (547). Însă, ambele furnizează informații prețioase despre o perioadă de timp, frământată de apariția populațiilor migratoare în spațiul dacic, de după retragerea aureliană (275 d.Hr.) și până spre finalul secolelor IV-V, când se produc mari schimbări în raportul de forțe al zonei, prin invazia hunică din 375 d.Hr și dispariția unor triburi de pe scena politică.

Monografia necropolei de la Mihălășeni face parte dintr-o serie nouă, de trei volume, (celelalte două sunt dedicate așezărilor de la Cotu-Copălău și Stâncești – județul Botoșani, semnate de nume prestigioase din arheologia românească, precum M. Ignat, L. Șovan, pentru primul sit și A. Florescu, M. Florescu pentru al doilea), inițiată de muzeul botoșenean, sub numele de *Bibliotheca Archaeologica „Hierasus”*. *Monographica*.

Din start, menționăm strecurarea unei greșeli redacționale, în titlul cărții, de pe coperta principală (s-a omis litera h, din termenul Černjachov, dar care apare în celelalte situații), fapt care nu trebuie să afecteze modul excelent de realizare al acestei cărți.

Structura voluminoasei lucrări, semnată L. Șovan, este compusă din opt capitole, o prefață (semnată de cercetătorul dr. I. Ioniță, de la Institutul de Arheologie Iași), un rezumat consistent, în limba franceză (de 104 p), o listă de prescurtări, bibliografia (cu lucrări în limbi străine), indicele general al numelor și planșele, foarte numeroase (390 în total și un plan general al cimitirului de la Mihălășeni, de proporții

mari), excepțional realizate (împărțite pe planuri generale – la scară mică, desene cu inventarul fiecărui mormânt în parte și „reconstituiri” ale portului feminin).

Asemenea celui alt volum, cu descrierea necropolei de la Bârlad-*Valea Seacă* și acesta are prefața semnată de I. Ioniță, unul dintre cei mai importanți cunoscători ai fenomenului cultural Sântana de Mureș-Cerneahov. Cu aprecieri favorabile, demne de laudă, această lucrare este recomandată ca un bun și valoros instrument de lucru, un reper de seamă pentru toate cercetările ulterioare.

Primul capitol este rezervat **Introducerii**, care semnalează condițiile propice de trai (soluri bogate și rețele de apă), din Câmpia Moldovei, care au permis pe lângă autohtoni și așezarea în masă a populațiilor migratoare, aspect demonstrat de multitudinea descoperirilor din secolele IV-V d.Hr, printre care și situl de la Mihălășeni, limitat geografic de Podișul Central Moldovenesc (la sud), de Podișul Sucevei (la vest) și de râul Prut (la nord și est).

Potrivit autorului, necropola a fost identificată întâmplător, cu prilejul unor lucrări administrative (drenarea unui șes), în 1982, când s-au depistat trei morminte de înhumatie (cinci vase fiind recuperate din inventarul lor). Metoda de lucru s-a bazat pe secțiuni paralele (56 în total), care au cercetat o suprafață de 8700m², din care au rezultat 520 de morminte (incluzându-le și pe cele din 1982). Datorită condițiilor dificile ale terenului (nivelul ridicat al pânzei freatice, scurgeri de pământ aluvionat), metoda de săpătura s-a adaptat zonei.

Specific acestei perioade, cimitirul de la Mihălășeni aparține unui amalgam de populații, a căror influență și proporție etnică se poate observa în inventarul mormintelor (cunoscut fiind faptul că purtătorii culturii Sântana erau dacii, romanii, goții, sarmații, taifalii, vandalii etc.). La doar 50 m de marginea estică a necropolei au locuit cei înmormântați acolo, într-o așezare care însumează cca. 30 ha (conform spuselor autorului). Finalul primului capitol este rezervat mulțumirilor aduse specialiștilor din țară și din străinătate (Germania), pentru sprijinul acordat la terminarea monografiei. Trebuie apreciată colaborarea româno-germană, care a permis îmbunătățirea calității acestei lucrări.

Corpusul descoperirilor este tratat în capitolul II, împărțit în cinci subcapitole: morminte, gropi, lăcaș de cult, platforme de incinerare și obiecte din strat. După ce sunt menționate câteva precizări, referitoare la scările folosite pentru desenarea obiectelor, termenii de specialitate utilizați în text (cei desemnați pentru stabilirea intensității procesului de incinerare și în cazul tipologiei pieselor), se trece la descrierea celor 520 de morminte (429 de înhumatie și 91 de incineratie) și a gropilor (din 27 găsite, doar 22 sunt contemporane necropolei, restul aparținând altor epoci) cu conținut variat (fragmente ceramice, oase de animale, cărbuni). În partea sud-vestică a cimitirului s-a identificat un lăcaș de cult, cu temelia din piatră, amenajată din lespezi de gresie. De formă dreptunghiulară, acesta era orientat NE-SV. Dimensiunile sale: 6,8x8 m. Pe latura nord-vestică a construcției de cult (cu adâncimea temeliei de 0,50-0,60 m) s-a găsit M50. Nu prezenta urme de incendiere. În privința platformelor de

incinerație, aflate în zona estică a necropolei, forma lor era dreptunghiulară, făcute din lespezi, orientate VNV-ESE. Puternic arsă, prima platformă prezintă urme de lipitură, ca urmare a reparațiilor succesive, datorate intensei utilizări. De asemenea, sub ea s-a descoperit M166. Întrucât, la cercetarea ambelor platforme nu s-au găsit decât resturi sporadice de cărbuni, de la rugul funerar, autorul a tras concluzia că utilizatorii le curățau cu grijă, după folosire.

În afara obiectelor descoperite în inventar, în timpul săpăturilor s-au găsit sporadic (în stratul secțiunilor și în gropi) 130 de piese diverse, din perioade de timp diferite (neolitic, bronz și secolul IV): vase (căni, oale, castroane, pahare, cupe), obiecte de port (fibule, catarama, pandantive, mărgelile), obiecte de toaletă (piepteni), obiecte casnice (cuțite, fusaiole), arme (vârfuri de săgeți și o sabie), toate specifice culturii Sântana, în vreme ce categoria uneltelor meșteșugărești (cuțite din silex, o daltă de marnă, un fierăstrău și o seceră din bronz), se încadrează epocilor neolitic și bronz.

Capitolul III cuprinde **Tipologia inventarului funerar**, al celor 520 de morminte de la Mihălășeni. Conținutul lor se ridică la 3522 de obiecte, ce au fost grupate în nouă categorii: a) accesorii vestimentare; b) obiecte de toaletă; c) obiecte de podoabă; d) pandantive, amulete, clopoțel; e) obiecte de uz casnic; f) obiecte diverse; g) recipiente de sticlă; h) recipiente de lut; i) ofrande alimentare.

Prima categorie (accesorii vestimentare) conține fibule și catarama. Totalul fibulelor (155) fiind împărțit de autor pe materiale de fabricație, astfel că: 117 sunt de bronz, 27 de argint și 11 de fier. Toate au fost incluse în opt tipuri, din care unele cu variante: fibule cu piciorul înfășurat, cu semidisc, cu portagrafa fixă, cu buton etc. Din cele 69 de catarama: 31 sunt de bronz, 7 de argint și 31 de fier. Ele au fost încadrate în șase tipuri, cu variante: catarama cu veriga circulară, cu veriga ovală, cu veriga rectangulară ș.a.

Din a doua categorie (obiecte de toaletă) fac parte piepteni, cuțitașele de toaletă și o pensetă. Cei 91 de piepteni au fost executați din coarne de cerb și încadrați în cinci tipuri cu variante: piepteni cu mâner semicircular, cu mâner trapezoidal, bilaterali etc. Cuțitașele (7 exemplare) sunt răspândite doar în prima fază a necropolei de la Mihălășeni, fiind din bronz, cu vârful și tăișul ascuțite. S-a găsit doar o pensetă, din tablă de bronz (de regulă sunt rare).

Cea de-a treia categorie (obiecte de podoabă) include mărgelile, medalioane, verigi de tâmplă și inele. Cele 1604 mărgelile au fost realizate din sticlă, carneol, chihlimbar, calcar, piatră, os, lut, coral, etc. Dintre ele, cele mai multe erau mărgelile din sticlă (1165) de formă sferoidală, discoidală, inelară, cilindrică, bitronconică, spiralată; mărgelile de coral (319) de formă cilindrică; mărgelile de carneol (80) și mărgelile de chihlimbar (14) de formă discoidală, sferoidală. Deosebite și puține sunt medalioanele (5 exemplare), din sticlă (3) și metal (2). Destul de rar întâlnite în această cultură sunt inelele (3), ovale, din plumb (probabil de origine romană, potrivit autorului) și verigile de tâmplă (4), care au fost lucrate din sârmă subțire, de argint și

bronz.

A patra categorie (pandantive, amulete, clopoțel) ne dezvăluie din titlu conținutul ei, prezența a 76 de pandantive și amulete, din scoici, colți de animale (mistreț), coarne de cerb și cele de tip căldărușă (27), din fier și bronz. Chiar dacă nu au fost incluse printre obiectele desemnate acestei categorii, autorul tratează și existența a 15 tuburi de os, confecționate din femure de pasăre. Clopoțelul din bronz era decorat cu trei grupe de cercuri concentrice. Potrivit lui L. Șovan, acesta este de factură romană, dar cu o largă răspândire în teritoriile locuite de dacii liberi și de sarmați.

Categoria a cincea (obiecte de uz casnic) este destinată acelor de cusut, fusaiolelor, amnarelor și cuțitelor din fier. Cele trei ace erau din bronz, fiind dotate fiecare cu câte o urechiușă. În inventarul mormintelor de la Mihălășeni s-au găsit 84 de fusaiole, din lut, de forme bitronconice, sferoidale, cilindrice etc. Amnarele sunt prezente sporadice pentru cultura Sântana, din cele 9, doar unul fiind de tip clasic (după model roman). Cele 47 de cuțite completează lista obiectelor de uz casnic.

Conținutul categoriei a șasea (obiecte diverse) este foarte variat (107 piese): verigi (bronz și fier), aplici din bronz, cuie fier, un împungător os, trei pumnale din fier.

Categoria a șaptea (recipiente de sticlă) cuprinde 20 de exemplare de sticlă, din care doar jumătate au fost clasificate tipologic (pahare conice și cilindrice), restul găsindu-se în stare de pulbere sau sub forma unor fragmente minuscule.

Penultima categorie (recipiente de lut) este cea mai voluminoasă, întrucât conține 1219 vase întregi și fragmente, specifice acestei perioade, dar și multe alte fragmente atipice. Ceramica descoperită în această necropolă a fost împărțită de autor, după cum urmează: 1. vase din pastă grosieră lucrate cu mâna (24 de exemplare, cu variante: oale, căni, pahare); 2. vase lucrate cu mâna, din pastă fină cenușie (două vase: un opaiț și un vas miniatural); 3. vase lucrate cu mâna, din pastă zgrunțuroasă (15 exemplare, cu variante: oale și căni); 4. vase din pastă fină, lucrate la roată (708 recipiente, din pastă fină, cenușie, uneori cu angobă neagră, împărțite în tipuri și variante: cupe cu picior, oale, căni, ulcioare, amforete, pahare, cupe, castroane și supiere); 5. vase lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă (436 de exemplare, împărțite pe tipuri și variante: amforete, castroane, oale) și 6. vase de import romane (34 de vase, clasificate pe tipuri și variante: căni, amforete, amfore, castroane).

Ultima categorie (ofrande alimentare) redă preferințele comunității respective pentru ofrandele funerare, care includeau oase de animale (de la ovicaprine, taurine, porcine, găini domestice, pești), coji de ouă (de la găini domestice), descoperite în interiorul a 136 de morminte (122 de înhumăție și 14 de incinerăție); statistică ușor de observat din tabelul 1, care însoțește afirmațiile autorului.

Interesant de remarcat că, pentru prima oară într-o necropolă de tip Sântana de Mureș-Cerneahov, este identificat obiceiul depunerii boabelor de soc (specia *Sambucus Nigra*), în inventarul funerar a două morminte de înhumăție

(M130 și M137).

Cronologia relativă și absolută a necropolei este subiectul capitolului IV. Pentru stabilirea cronologiei interne, a necropolei de la Mihălășeni, L. Șovan a întocmit o diagramă a incidențelor dintre seriile tipologice de obiecte, descoperite în câteva morminte. Diagrama a inclus 93 de serii tipologice (alese din 134 de morminte), printre care: nouă tipuri de fibule, opt tipuri de cataramе, două pentru pandantivele prismatice, mai multe tipuri pentru fiecare categorie ceramică etc. Plecând de la succesiunea incidențelor seriilor tipologice de obiecte, din diagrama aleasă de autor, s-a determinat desfășurarea în timp a pieselor, chiar de la primele serii folosite de populația înmormântată în această necropolă. În funcție de durata utilizării acestor serii/tipuri de obiecte, autorul a deosebit trei faze distincte, în cronologia necropolei: faza I, caracterizată prin prezența exclusivă a anumitor tipuri de obiecte, din 19 morminte; faza a II-a, conține doar obiecte singulare din 52 de morminte, iar faza a III-a, include doar serii exclusive de obiecte, din 63 de morminte. Cele 134 de morminte erau orientate V-E, iar lipsa aproape totală a inventarului din cca. 100 de morminte, din afara celor selectate inițial, pare să indice și existența unei a IV-a faze, posibil contemporană fazei III și chiar parțial fazei II.

În urma analizei meticuloase a diagramei, L. Șovan a stabilit limita cronologică inferioară a acestui cimitir la sfârșitul secolului III/început de IV, un rol important în luarea acestei decizii avându-l un grup redus de populație vandalică, care a întemeiat o mică așezare în zonă (fiind cei înmormântați în prima fază a necropolei), iar contactele cu autohtonii și lumea romană, par să indice originea etnică a celor îngropați în celelalte faze ale cimitirului de la Mihălășeni. În privința limitei cronologice superioare, același arheolog a situat cimitirul amintit în ultimul sfert al secolului IV/început V.

După numărul de morminte, autorul a precizat că faza I a fost cea mai scurtă ca durată (explicație datorată numărului mic al grupului germanic), urmată de fazele a II-a și a III-a (ultima fiind caracterizată printr-un număr mai mare de morminte, decât faza mijlocie).

Problema **Riturilor funerare** este abordată în capitolul V, care specifică, din debutul său, raportul dintre cele două rituri practicate la Mihălășeni, astfel că din totalul celor 520 de morminte, 429 sunt de înhumăție (82,5%) și 91 de incinerăție (17,5%).

În cadrul celor două rituri (înhumația și incinerăția) s-au folosit mai multe variante care, potrivit autorului, se regăsesc frecvent în aria culturii Sântana de Mureș-Cerneahov. În cazul incinerăției se întâlnesc trei categorii de morminte: în urnă (27), în urnă cu capac (44) și în groapă cu capac (20). Potrivit poziționării celor 91 de morminte de incinerăție, într-o zonă izolată (NV necropolei), L. Șovan le consideră (pe seama diagramei amintite) că aparțin fazei de început a cimitirului (adică populației germanice). Adâncimea lor variază între 0,25-0,80 m. Din cele 71 de urne, 62 erau oale, lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă. Majoritatea urnelor erau depuse cu gura în sus, dar s-a constatat și obiceiul așezării lor cu gura în jos (M10, M15,

M67, M174 și M273). Capacele urnelor erau din fragmente de vase (posibil provenind din spargerea lor, în urma unor ospețe cu caracter ritualic), având rolul de a proteja resturile cinerate.

În funcție de gradul de incinerare aplicat (slab, mediu sau puternic), se poate vorbi de la morminte cu oseminte puține, până la cele cu conținut osteologic impresionant (1000 de fragmente în M256). Pe lângă oase, în mormintele de incinerare se depuneau cărbuni, cenușă, fragmente ceramice sau bucăți de pământ ars.

Studiul antropologic a stabilit prezența copiilor, inclusiv de vârste mici, a bărbaților și femeilor adulte în mormintele de incinerare de la Mihălășeni.

Mormintele de înhumare (429) erau orientate, majoritatea lor, pe direcțiile N-S și V-E, cu unele deviații (151 de morminte orientate N-S; 27 NE-SV; 87 NNE-SSV; 20 NNV-SSE; 47 VNV-ESE; 20 NV-SE; 36 V-E; dar și altele cu orientări ce se detașează clar de cele menționate). În planul necropolei se observă că, majoritatea mormintelor orientate V-E, VNV-ESE și NV-SE (de regulă fără inventar), se află situate în zona nord-vestică a cimitirului și datează din ultimele faze, motiv pentru care autorul le consideră creștine. În aceeași zonă a „creștinilor” s-au găsit însă și morminte cu orientare păgână (N-S, NE-SV etc.), fapt ce indică, conform aceluiași autor, o coabitare creștino-păgână. Orientările N-S și V-E sunt cele mai întâlnite în arealul cultural de tip Sântana de Mureș-Cerneahov.

Adâncimea mormintelor de înhumare variază între 0,25-2,40 m. Gropile mormintelor erau rectangulare, ovale, trapezoidale. Interesante de semnalat sunt pragurile din pământ crușat (cu înălțimi între 0,10-0,40 m), lăsate pentru depunerea vaselor și ofrandelor alimentare, în zona craniului, în stânga sau în dreapta defunctului. Autorul atrage atenția asupra unui posibil caz singular de înmormântare, din cadrul necropolelor de acest tip, fiind vorba de M369, care se deosebește prin amenajările speciale (cu praguri pe fiecare latură, peste care s-au depus lespezi de piatră fasonate), care aduc cu ale unui mormânt de tip „cistă”, din lumea romano-bizantină de la sud de Dunăre.

Majoritatea scheletelor erau așezate pe spate și cu mâinile pe lângă corp, însă există și mici excepții de la această regulă. Din cele 429 de morminte, s-au descoperit trei cu înmormântări duble (M20-bărbat matur și copil; M131-o adolescentă și un bărbat adult și M431- bărbat adult și un nou născut, acest mormânt fiind și singurul, din cele trei, nederanjat). Trebuie specificat că cimitirul de la Mihălășeni include și cinci morminte cenotaf.

Capitolul VI ne oferă amănunte despre **Ritualurile funerare**, ce indică o varietate interesantă de practici funerare. Astfel, pornindu-se de la credința comună majorității religiilor, că există o viață ulterioară morții, decedatului i se așezau o serie de obiecte folosite în viață, cu scopul necesității lor în „lumea de dincolo”. În cazul mormintelor de incinerare, pe lângă accesoriile vestimentare și podoabe, s-au descoperit și alte obiecte, specifice ritualului epocii: cuțițașe de toaletă, fusaiole, piepteni trecuți prin foc, cuțite, fragmente de la pahare de sticlă ș.a. Un alt aspect al

practicilor funerare îl constituie depunerea de ofrande alimentare, ale căror resturi osoase (de la ovicaprine, taurine, găini domestice) au fost găsite în două feluri: trecute prin rugul funerar (situație întâlnită în patru morminte) sau depuse direct, pe/ori lângă fragmentele cinerare din morminte (fapt regăsit în 6 morminte). Din cele analizate de autor, se desprinde ideea că locuitorii respectivi nu aveau preferință pentru o ofrandă anume și nici pentru un tip special de morminte (în funcție de vârstă sau sex).

Asemenea mormintelor de incinerare, și cele de înhumare sunt caracterizate prin prezența obiectelor, depuse lângă cel decedat. Astfel, alături de accesoriile vestimentare și de podoabe s-au mai găsit diferite vase de lut, piepteni, pahare de sticlă, cuțite de fier, fusaiole, ace de cusut, arme etc. Rolul recipientelor din lut și sticlă, în cadrul acestui ritual, era de a asigura defuncților alimentele și băuturile necesare. Pieptenii s-au depus atât la femei, cât și la bărbați. În categoria armelor intră cele trei pumnale din fier, care se numără printre puținele obiecte cu caracter războinic (alături de cuțitele purtate la brâu), din inventarul funerar al necropolei de la Mihălășeni. Ruperea sau îndoirea acestor arme pare să indice un ritual germanic (al vandalilor), fapt oarecum confirmat de analiza antropologică a unuia dintre decedați (care are trăsături nordice).

Ofrandele alimentare ocupă un loc aparte și în inventarul mormintelor de înhumare, preferându-se carnea, peștele și ouăle, iar mai nou boabele de soc (unicat pentru necropolele de acest tip). Au fost descoperite ofrande în 123 de morminte, din cele 429, iar ca specii dominante se disting ovinele și caprinele (în 73 de morminte), găina domestică (în 31 de morminte), bourul (în 29 de morminte), mistrețul (în 18 morminte), calul (în șase morminte) etc. Ofrandele erau depuse în vase sau pe fundul gropii.

La un singur mormânt (M271) s-a observat în totalitate un alt ritual, nespecific acestei culturi, răvășirea scheletelor, prin deshumarea parțială sau totală a defuncților. Există situații ușor neclare în această necropolă, unde unele schelete erau înhumate fără anumite părți ale corpului sau la copii nu s-au mai găsit unele oase (poate datorită acidității solului sau a rozătoarelor). De multe ori, oasele deshumate nu mai erau reînhumate. Această ultimă practică este foarte veche, fiind cunoscută și în mediul germanic, dar nu numai, perpetuându-se până târziu, în epoca modernă.

O mare parte din cele 27 de gropi, descoperite în cimitirul de la Mihălășeni, s-au folosit în scopuri rituale, fragmentele ceramice și oasele de animale arse, din interiorul lor, par să indice (potrivit autorului) unele semnificații purificatoare. Descoperirea mai multor gropi, în preajma mormintelor, sugerează legătura lor ritualică.

În capitolul VII sunt incluse **Obiceiurile de port**, rezultate în urma prezenței numeroaselor accesorii vestimentare, a obiectelor de podoabă, a pandantivelor și amuletelor din inventarul necropolei. Dacă ne raportăm la cele două rituri, bineînțeles că, în mormintele de incinerare se observă o pondere redusă a acestor obiecte (din motive clare), în timp ce în mormintele de înhumare proporția lor este covârșitoare.

Din analiza completă a defuncțiilor și a obiectelor de port ale acestora, autorul a constatat, printre altele, că fibulele au fost purtate îndeosebi de femei, cu vârste de peste 18 ani. De asemenea, portul fibulelor duble (de-o parte și de alta a toracelui) este o caracteristică exclusiv feminină. În prima fază a necropolei numărul fibulelor este redus (atestat doar în 10 morminte), comparativ cu fazele următoare.

Cataramele, spre deosebire de fibule, n-au fost găsite deloc în prima fază a acestui cimitir. Dacă fibulele erau purtate de regulă de femei, în cazul cataramelor proporția este egală (bărbați-femei). Răspândirea ambelor tipuri de piese, în inventarul funerar, este pe larg redată în tabelele ce însoțesc textul.

Obiectele de podoabă, pandantivele și amuletele prezintă o diversitate mai mare, inclusiv în cazul mormintelor de incinerare (unde mărgelile ocupă locul dominant). În cele de înhumare se disting, pe lângă mărgeli, inelele, verigile de tâmplă, medalioanele de sticlă, pandantivele sub formă de căldărușă și pandantivele prismatice de os (cele două tipuri de pandantive fiind purtate la brâu). Majoritatea acestor obiecte au fost purtate de persoane cu vârsta de peste 18 ani, în general femei (colierele de mărgeli fiind apanajul persoanelor mai vârstnice). Potrivit lui L. Șovan, destinația tuburilor din femure de pasăre nu era cea obișnuită (pentru ace de cusut), ci pentru păstrarea unor substanțe. Și în cazul acestor tipuri de piese, în tabelele însoțitoare sunt oferite multe detalii.

Ultimul capitol, VIII, concentrează informația întregii monografii, în 15 pagini de **Concluzii**, completate și de două tabele cu structura antropologică a scheletelor.

După o integrare a necropolei de la Mihălășeni, printre altele, din arealul culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, autorul face o trecere sumară a numărului de obiecte descoperite în inventarul celor 520 de morminte și explică pe scurt procedeele folosite în privința stabilirii cronologiei relative și absolute a acestui cimitir, datat în limitele sfârșitului de secol III/început de IV-sfârșitul secolului IV/început de V.

Principala noutate a concluziilor o constituie datele legate de apartenența etnică a locuitorilor, înmormântați în această necropolă. Unele materiale ceramice (supiere cu umărul ridicat, cupe cu picior), alături de elemente de port (cheia de bronz, pandantivele prismatice de os, cuțitașele de toaletă, pieptenii cu mâner trapezoidal) și arme (săbii și pumnale), indică prezența unor triburi germanice (vandali și goți), ai căror reprezentanți au fost îngropați în prima fază a necropolei.

Dacă în multe cimitire de acest tip latura etnică dominantă este cea locală (dacică), atestată prin ceramica lucrată la mână, cu forme tradiționale, și la roată, din pastă fină, cenușie, la Mihălășeni situația este alta, întrucât lipsesc aceste forme ceramice tradiționale, făcute la mână și la roată, fapt explicat de autor, prin numărul mic al dacilor liberi din acea zonă. Elementele sarmatice din inventarul necropolei sunt puține (vasul afumătoare din M146, unele obiecte de port), fapt care limitează prezența acestei populații în zonă, în ciuda numărului mare al acestora, în partea nordică a Moldovei.

La toate aceste aspecte, autorul recunoștea că nu se pot trage concluzii doar din

analizarea inventarului funerar, mai ales dacă pornim de la ideea strictă a practicării ritului incinerării de către daci și populațiile germanice, iar a înhumării de sarmați și o parte din goți. Dacii liberi au folosit înhumăția doar la copii, chiar dacă dinspre lumea romană erau influențe de generalizare a ritului de înhumare.

Dacă pentru prima fază a înmormântărilor de la Mihălășeni tipul antropologic dominant este cel nordic, pentru fazele următoare majoritatea caracteristicilor indică tipul mediteranoid, care însă nu permite distingerea clară a etniilor, fapt probabil datorat și procesului de aculturație. La toate acestea se adaugă și strânsele legături cu lumea romană.

L. Șovan a încercat în diverse moduri, bazându-se pe analizele antropologice ale scheletelor de la Mihălășeni, prin analogii variate, cu necropolele din țară și străinătate, să „lumineze” rămurișul etnic al celor ce-au fost înmormântați în acest cimitir, a cărui treime este acoperită de indivizi, din trei grupe de vârstă: 0-7 ani, 8-14 ani și 15-18 ani. De remarcat că, cel mai important aspect este legat de prezența atât a obiceiului păgân, cât și a celui creștin, în cadrul aceleiași necropole. Ritualul creștin, pare să fie susținut și de lăcașul de cult, ce amintește de locul ocupat de cultul morților în ideologia creștină. Probabil, această întrepătrundere etnică și spirituală, observată nu doar cu acest prilej și reflectată prin intermediul ritului și ritualului funerar, menține acel miraj al cercetării vestigiilor, ce poartă amprenta culturii Sântana de Mureș-Cerneahov.

La final, credem că avem de-a face cu o lucrare de excepție (foarte bine structurată, documentată și cu observații complete asupra tipologiei inventarului), semnată de unul dintre cei mai prestigioși arheologi, a cărui dorință, putere de muncă și rigurozitate, au făcut posibilă apariția acestui volum, o „călăuză” pentru viitoarele cercetări arheologice.

George Dan Hânceanu